Časopis pro pěstování matematiky

Jan Mařík

Základy theorie integrálu v Euklidových prostorech. [II.]

Časopis pro pěstování matematiky, Vol. 77 (1952), No. 2, 125–145

Persistent URL: `http://dml.cz/dmlcz/117026`

ZÁKLADY THEORIE INTEGRÁLU V EUKLIDOVÝCH PROSTORECH

JAN MAŘÍK, Praha. 517

(Pokračování.)

74. Jestliže $A \subset E_m$, $B \subset E_n$, pak $A \times B$ znamená podle definice jistou množinu dvojic, z nichž každá má na prvním místě m-tici a na druhém místě n-tici čísel. Obyčejně však budeme symbolem $A \times B$ v tomto případě rozuměti množinu číselných $m + n$-tic, z nichž každá vznikne tím, že za každou m-tici dáme příslušnou n-tici. Jsou-li pak A, B intervaly, je $A \times B$ opět interval ($m + n$-rozměrný). Je-li naopak K $m + n$-rozměrný interval, $K = K_1 \times K_2 \times \ldots \times K_{m+n}$, pak existují m-rozměrný interval I a n-rozměrný interval J tak, že $K = I \times J$; zřejmě

$$I = K_1 \times \ldots \times K_m,\ J = K_{m+1} \times \ldots \times K_{m+n}.$$

75. *Buď K (resp. L) m-rozměrný (resp. n-rozměrný) interval. Buď G (resp. H) nezáporná superaditivní funkce v K (resp. v L). Buď Γ funkce intervalu v $K \times L$, určená vztahem*

$$\Gamma(I \times J) = G(I)\, H(J)$$

pro $I \subset K$, $J \subset L$.

Pak je Γ superaditivní v $K \times L$.

Důkaz: Nechť $(I_1 \times J_1) \dotplus (I_2 \times J_2) = I_3 \times J_3$. Podle věty 6 je na př. $I_1 + I_2 = I_3$, $J_1 = J_2 = J_3$; je ovšem dokonce $I_1 \dotplus I_2 = I_3$, takže $\Gamma(I_1 \times J_1) + \Gamma(I_2 \times J_2) = G(I_1)\, H(J_1) + G(I_2)\, H(J_2) = (G(I_1) + G(I_2)) \,.\, H(J_3) \leqq G(I_3)\, H(J_3) = \Gamma(I_3 \times J_3)$.

Poznámka: Podobná věta ovšem platí také pro nezáporné subaditivní funkce a pro aditivní funkce libovolného znaménka.

76. Objemem intervalu nazveme součin délek jeho hran. V jednorozměrném případě je „objem" ovšem délkou; víme, že délka je aditivní funkce. Z věty 75 a poznámky k ní pak plyne indukcí, že i pro více rozměrů je objem aditivní funkcí. Značí-li funkce G objem, pak integrál tvaru $\int f \,\mathrm{d}G$ nazveme integrálem objemovým nebo též obyčejným.

77. (Ponechme označení věty 75.) *Buď f bodová funkce v $K \times L$;*

pro $x \in K$ buď f_x bodová funkce v L, určená vztahem $f_x(y) = f(x, y)$. Buď p funkce v K, pro niž platí $p(x) = \overline{\int_L} f_x \, dH$. Pak je

$$\overline{\int_K} p \, dG \leqq \overline{\int_{K \times L}} f \, d\Gamma.$$

Důkaz: Buď M majoranta funkce f (vzhledem ke Γ). Každé dvojici x, J, kde $x \in K$ a kde interval J je částí L, přiřadíme číslo $D(x, J)$ takto: Zvolíme J a utvoříme funkci N_J (superaditivní funkci v K) předpisem

$$N_J(I) = M(I \times J)$$

a položíme

$$D(x, J) = \underline{N_J}(G, x, K).$$

Pro $x \in K$ buď D_x funkce intervalu v L, určená vztahem

$$D_x(J) = D(x, J).$$

$\underline{D_x}(y)$ bude ovšem značit $\underline{D_x}(H, y, L)$. Dokážeme nyní, že

$$\underline{D_x}(y) \geqq \underline{M}(x, y) \quad (= \underline{M}(\Gamma, [x, y], K \times L)); \tag{α}$$

odtud vyplyne, že platí

$$-\infty \neq \underline{D_x}(y) \geqq f(x, y) = f_x(y). \tag{β}$$

Předpokládejme na okamžik, že je $\underline{D_x}(y) < \underline{M}(x, y)$. Zvolme c, $\underline{D_x}(y) < c < \underline{M}(x, y)$. Pak existují $J_n \to y$, $J_n \subset L$ tak, že platí

$$\{D_x(J_n) : H(J_n)\} < c, \text{ tedy } D_x(J_n) < c\, H(J_n) \text{ pro } n = 1, 2, \ldots$$

Podle definice $D_x(J_n) = D(x, J_n)$ tedy existuje interval I_n, $x \in I_n$, $d(I_n) < \frac{1}{n}$, že $\{M(I_n \times J_n) : G(I_n)\} = \{N_{J_n}(I_n) : G(I_n)\} < c \, H(J_n)$, $M(I_n \times J_n) < c\, G(I_n)\, H(J_n)$, $\{M(I_n \times J_n) : \Gamma(I_n \times J_n)\} < c$. Ale $I_n \times J_n \to [x, y]$, tedy $\underline{M}(x, y) \leqq c$. To je spor, který dokazuje, že platí (α) a tedy i (β).

Dokážeme nyní, že pro každé x je funkce D_x superaditivní. Nechť tedy $J_1 \dotplus J_2 = J_3 \subset L$. Máme dokázat, že platí

$$D_x(J_1) + D_x(J_2) \leqq D_x(J_3), \tag{γ}$$

má-li součet nalevo smysl. Předpokládejme tedy, že $D_x(J_1) > -\infty$, $D_x(J_2) > -\infty$, $D_x(J_3) < \infty$. Zvolme $I_n \subset K$, $I_n \to x$ tak, aby

$$\{M(I_n \times J_3) : G(I_n)\} \to D(x, J_3).$$

Je-li od jistého indexu $G(I_n) > 0$, pak ze vztahu

$$M(I_n \times J_1) + M(I_n \times J_2) \leqq M(I_n \times J_3) \tag{δ}$$

plyne

$$\{M(I_n \times J_1) : G(I_n)\} + \{M(I_n \times J_2) : G(I_n)\} \leqq$$
$$\leqq \{M(I_n \times J_3) : G(I_n)\};$$

vybereme nyní takovou posloupnost, aby oba členové nalevo měli limitu a dostaneme snadno (γ).

Za daných předpokladů nemůže však platit $G(I_n) = 0$ pro nekonečně mnoho n; vybráním bychom dosáhli toho, že by platilo $G(I_n) = 0$ pro každé n a ze vztahů $D_x(J_i) > -\infty$ $(i = 1, 2)$ by pak plynulo, že platí od jistého indexu $M(I_n \times J_i) \geqq 0$ a podle (δ) $M(I_n \times J_3) \geqq 0$, tedy $M(I_n \times J_3) > 0$, tedy $D_x(J_3) = \infty$.

Z (β) a (γ) plyne, že je D_x majorantou funkce f_x; je tedy $\overline{\int\limits_L} f_x \, \mathrm{d}H = p(x) \leqq D_x(L) = D(x, L)$. Víme (viz 32), že $D(x, L) > -\infty$ pro každé x; při pevném L je $D(x, L)$ dolní derivací funkce $N_L(I) = M(I \times L)$ v bodě x. Funkce N_L je tedy majorantou funkce p a platí proto $\overline{\int\limits_K} p \, \mathrm{d}G \leqq N_L(K) = M(K \times L)$.

Odtud věta snadno plyne.

78. Ponecháme-li označení a předpokládáme-li ještě, že $f \in \mathfrak{P}(\Gamma, K \times L)$, pak z předešlé věty (a z věty k ní „symetrické") snadno plyne, že pro funkce p, q, určené vztahy

$$p(x) = \overline{\int\limits_L} f_x \, \mathrm{d}H, \quad q(x) = \underline{\int\limits_L} f_x \, \mathrm{d}H,$$

platí $p, q \in \mathfrak{P}(G, K)$ a dále

$$\int\limits_K p \, \mathrm{d}G = \int\limits_K q \, \mathrm{d}G = \int\limits_{K \times L} f \, \mathrm{d}\Gamma.$$

(Tyto vztahy lze napsat ve tvaru

$$\int\limits_K \Big(\overline{\int\limits_L} f(x, y) \, \mathrm{d}H\Big) \, \mathrm{d}G = \int\limits_K \Big(\underline{\int\limits_L} f(x, y) \, \mathrm{d}H\Big) \, \mathrm{d}G = \int\limits_{K \times L} (f(x, y) \, \mathrm{d}\Gamma.)$$

79. Buď F funkce intervalu v K, $b \in K$. Utvořme množinu všech $t \in E_1^*$ tvaru

$$t = \lim F(I_n), \text{ kde } I_n \to b, \ I_n \subset K.$$

Největší (resp. nejmenší) prvek množiny všech takových t označíme

$$\overline{\lim_{K \supset I \to b}} F(I) \quad (\text{resp. } \underline{\lim_{K \supset I \to b}} F(I);$$

píšeme též $\overline{\lim} F(I)$ pro $I \to b$ a pod.

Je-li v bodě b $\overline{\lim} F(I) = \underline{\lim} F(I) = 0$, nazveme funkci F slabě spojitou v bodě b.

Je-li f konečná bodová funkce v $\langle a, b \rangle$, je funkce intervalu f^* slabě spojitá v bodě $c \in \langle a, b \rangle$, když a jen když je f spojitá v bodě c.

Funkci intervalu F nazveme spojitou v K, jestliže platí $F(I_n) \to 0$, kdykoli objemy intervalů I_n konvergují k nule.

Definice spojitosti funkce intervalu je uvedena jen pro úplnost; dále budeme mluvit jen o slabé spojitosti.

80. Buď $b \in E_1$. Definujme v E_1 funkci intervalu Z_b předpisem

$$Z_b(I) = 0 \text{ resp. } \tfrac{1}{2} \text{ resp. } 1$$

podle toho, leží-li bod b vně I resp. na hranici I resp. uvnitř I. Snadno nahlédneme, že je Z_b aditivní funkce.

Je-li nyní

$$b = [b_1, b_2, \ldots, b_m] \in E_m,$$

nechť Z_b značí funkci, určenou pro $I = I_1 \times I_2 \times \ldots \times I_m$ vztahem

$$Z_b(I) = Z_{b_1}(I_1)\, Z_{b_2}(I_2) \ldots Z_{b_m}(I_m).$$

Podle 75 (a poznámky) je Z_b aditivní funkce. Je-li $b \in I$, je

$$\frac{1}{2^m} \leq Z_b(I) \leq 1;$$

jinak je $Z_b(I) = 0$.

Všude dále opět předpokládáme, že je G konečná nezáporná aditivní v K.

81. *Buď G slabě spojitá v bodě $b \in K$. Buď f bodová funkce v K taková, že $|\overline{\int\limits_K} f \,\mathrm{d}G| < \infty$. Pak pro $P = \overline{\int} f$ platí v bodě b*

$$\underline{\lim} P(I) = 0.$$

Důkaz: Nechť v bodě b je $\underline{\lim} P(I) < -2\varepsilon < 0$. Pak existují $I_n \subset K$, $I_n \to b$ tak, že platí

$$P(I_n) < -2\varepsilon \text{ pro } n = 1, 2, \ldots$$

Zvolme majorantu M tak, aby platilo

$$M(K) < P(K) + \varepsilon.$$

Protože $\underline{M}(x) > -\infty$, existuje $A \in E_1$ tak, že od jistého indexu je $M(I_n) \geq A\, G(I_n)$. Protože však $G(I_n) \to 0$, je pro velká n $M(I_n) > -\varepsilon$, tedy $M(I_n) - P(I_n) > -\varepsilon + 2\varepsilon = \varepsilon$, tím spíše $(M - P)(K) = M(K) - P(K) > \varepsilon$ — spor.

Nechť naopak $\underline{\lim} P(I) > 2\varepsilon > 0$. Zvolme majorantu M tak, aby platilo

$$M(K) < P(K) + \frac{\varepsilon}{2^m}.$$

Buď $M_1 = M - \varepsilon Z_b$. Dokážeme, že i M_1 je majoranta. Protože pro $x \neq b$ je $\underline{M_1}(x) = \underline{M}(x)$, stačí dokázat, že $\underline{M_1}(b) = \infty$. Nechť tedy

$I_n \to b$. Od jistého indexu je pak $P(I_n) > 2\varepsilon$, tím spíše $M(I_n) > 2\varepsilon$, tedy $M_1(I_n) = M(I_n) - \varepsilon\, Z_b(I_n) > 2\varepsilon - \varepsilon = \varepsilon$. Protože $G(I_n) \to 0$, je $\lim(M_1(I_n) : G(I_n)) = \infty$. Platí tedy

$$P(K) \leqq M_1(K) = M(K) - \varepsilon\, Z_b(K) \leqq M(K) - \frac{\varepsilon}{2^m};$$

dostáváme opět spor.

Poznámka: Pro dolní integrál platí opět „symetrická" věta. Je-li zejména $f \in \mathfrak{P}$, je funkce $\int f$ slabě spojitá, kdekoli je G slabě spojitá. — Je-li f libovolná omezená funkce, jsou funkce $\overline{\int} f$, $\underline{\int} f$ slabě spojité, kdekoli je G slabě spojitá, jak se snadno dokáže.

82. *Buď M superaditivní v K; buď f bodová funkce v K. Nechť existuje spočetná množina $A \subset K$ o těchto vlastnostech:*

a) Pro $x \in A$ je G slabě spojitá a platí $\lim\limits_{K \supset I \to x} M(I) \geqq 0$.

b) Pro $x \in K - A$ je $-\infty \neq \underline{M}(x) \geqq f(x)$.

Pak je $M(K) \geqq \overline{\int\limits_K} f\, \mathrm{d}G$.

Důkaz: Nechť $A = \{a_1, a_2, a_3, \ldots\}$. Zvolme $\varepsilon > 0$ a položme $Z = \sum\limits_n \frac{\varepsilon}{2^n} Z_{a_n}$. Z je ovšem nezáporná aditivní funkce a platí

$$Z(K) \leqq \varepsilon.$$

Snadno nahlédneme, že funkce $M_1 = M + Z$ splňuje vztahy

$$\underline{M_1}(a_n) = \infty,\; n = 1, 2, 3, \ldots$$

Je tedy M_1 majorantou k f a platí $\overline{\int\limits_K} f \leqq M_1(K) \leqq M(K) + \varepsilon$. Odtud pak věta snadno plyne.

83. Funkci M, která splňuje předpoklady věty 82, nazveme zobecněnou majorantou funkce f; podobně definujeme zobecněnou minorantu.

84. Řekneme, že funkce f má Knichalův (Knichal-Stieltjesův) integrál vzhledem k funkci G v intervalu K, jestliže existuje funkce F, která je v K zároveň zobecněnou majorantou a zobecněnou minorantou funkce f. Funkce F je pak zřejmě neurčitým (Perron-Stieltjesovým) integrálem funkce f; říkáme též, že je F zobecněnou primitivní funkcí k funkci f. Snadno nahlédneme, že aditivní funkce F je zobecněnou primitivní funkcí k f (vzhledem k...), když a jen když existuje spočetná množina $A \subset K$ taková, že

a) v každém bodě $x \in A$ je funkce F i funkce G slabě spojitá,
b) v každém bodě $x \in K - A$ platí

$$f(x) \sim F'(x).$$

85. *Nechť $g \in \mathfrak{P}(G, K)$, $g \geqq 0$, $G_1 = \int g \, dG$. (Pak je G_1 konečná nezáporná aditivní v K). Nechť bodová funkce f má v K Riemannův integrál $R \int_K f \, dG_1$. Pak existuje $\int_K fg \, dG$ a rovná se $\int_K f \, dG_1$.*

(Důkaz je snadný; podobá se důkazu věty 61.)

86. Funkci f nazveme funkcí první třídy v intervalu K, jestliže je limitou posloupnosti funkcí v K spojitých. (Funkce první třídy ovšem nemusí být spojitá; snadno se zjistí, že na př. funkce f, určená v $\langle 0, 1 \rangle$ vztahy $f(0) = 1$, $f(x) = 0$ pro $x \neq 0$, je funkcí první třídy. Lze ukázat, že funkce první třídy nemusí mít Riemannův integrál, ani když je omezená.)

87. *Nechť $g \in \mathfrak{P}(G, K)$; g buď konečná nezáporná funkce, $G_1 = \int g \, dG$. Buď f funkce první třídy v K; nechť $f \in \mathfrak{P}_A(G_1, K)$. Pak existuje $\int_K fg \, dG$ a rovná se $\int_K f \, dG_1$.*

Důkaz: Buďte f_n spojité funkce, $f_n \to f$. Předpokládejme napřed, že je funkce f omezená, $-c \leqq f \leqq c$. Pak můžeme předpokládat, že i funkce f_n jsou takto omezené; můžeme totiž volit $'f_n = \min(f_n, c)$, $''f_n = \max('f_n, -c)$, kde $''f_n$ jsou spojité, $-c \leqq {''f_n} \leqq c$, a platí $''f_n \to f$. Místo $''f_n$ píšeme tedy opět f_n. Protože spojitá funkce má vždy Riemannův integrál, existuje podle 85 $\int_K f_n g \, dG$ pro $n = 1, 2, \ldots$ a platí

$$\int_K f_n \, dG_1 = \int_K f_n g \, dG. \qquad (\alpha)$$

Protože $-cg \leqq f_n g \leqq cg$, kde $cg \in \mathfrak{P}(G, K)$, a platí $f_n g \to fg$, můžeme použít věty 72 na obě strany (α); tím dostáváme

$$\int_K f \, dG_1 = \int_K fg \, dG. \qquad (\beta)$$

Budiž nyní f libovolná funkce první třídy z $\mathfrak{P}_A$. Pak jsou zřejmě i funkce f_+, f_-, a tedy i funkce

$$\tilde{f}_n = \min(f_+, n) \quad (n = 1, 2, \ldots)$$

funkce první třídy. Z (β) nyní plyne, že platí

$$\int_K \tilde{f}_n \, dG_1 = \int_K \tilde{f}_n g \, dG \ \text{ pro } n = 1, 2, \ldots \qquad (\gamma)$$

Protože $\tilde{f}_n \nearrow f_+$, $\tilde{f}_n g \nearrow (f_+)g$, plyne z (γ) podle věty 73, že $(f_+)g \in \mathfrak{P}(G, K)$ a že platí

$$\int_K f_+ \, dG_1 = \int_K (f_+)g \, dG.$$

Stejný vztah platí ovšem i pro f_- a tedy i pro f. Tím je věta dokázána.

Poznámka: Funkcí druhé třídy rozumíme limitu posloupnosti funkcí první třídy; podobně definujeme funkci třetí třídy atd. Je patrné, že věta 87 zůstane správnou, nahradíme-li v ní slova „první třídy" slovy „n-té třídy". Později dokážeme, že ke každé funkci $f \in \mathfrak{P}_A$ existují funkce f_1, f_2 druhé třídy, pro něž platí $f_1 \leqq f \leqq f_2$ a $\int f_1 = \int f = \int f_2$ (zřejmě pak $f_1, f_2 \in \mathfrak{P}_A$); odtud vyplyne, že slova „první třídy" ve větě 87 lze vůbec vynechat. Uvidíme též, že předpoklad o konečnosti funkce g ve větě 87 rovněž není podstatný. (Čtenář nechť si uvědomí, kde by při našem důkaze věty vadily hodnoty $g(x) = \infty$.)

Lze také dokázat, že věta 87 platí pro libovolnou funkci $f \in \mathfrak{P}(G_1, K)$, je-li však G_1 Knichalovým integrálem funkce g. (Je-li totiž v tomto případě M majorantou k f vzhledem ke G_1, je M zobecněnou majorantou k fg vzhledem ke G, jak se celkem snadno zjistí.)

88. Všimli jsme si, že v jednorozměrném případě, kdy $K = \langle a, b \rangle$, lze přiřadit každé konečné aditivní funkci intervalu F bodovou funkci f, pro niž platí $f^* = F$ a která je až na aditivní konstantu jednoznačně určena. Je-li $G = g^*$, kde $g(x) = x$, znamená horní (dolní) derivace funkce F podle funkce G právě horní (dolní) derivaci funkce f v obvyklém slova smyslu. Funkce F je slabě spojitá v bodě x, když a jen když je f spojitá v bodě x; funkce F je nezáporná, když a jen když je f neklesající.

Buď nyní F konečná superaditivní v intervalu $\langle a, b \rangle$. Zvolme libovolně $c \in E_1$ a položme

$$f(a) = c,$$
$$f(x) = F(I) + c,$$

kde

$$I = \langle a, x \rangle \subset \langle a, b \rangle.$$

Snadno nahlédneme, že pro funkci f^* platí pak

$$f^* \geqq F.$$

Je-li nyní G konečná nezáporná aditivní v $K = \langle a, b \rangle$ a je-li M konečná majoranta bodové funkce h, existuje tedy konečná aditivní funkce M_1 tak, že platí $M_1 \geqq M$, $M_1(K) = M(K)$. Vidíme, že M_1 je rovněž majorantou k funkci h a že tedy můžeme $\overline{\int_K} h \, \mathrm{d}G$ definovat také jako $\inf M(K)$, kde M je konečná aditivní majoranta k h. (Je-li $\overline{\int_K} h \, \mathrm{d}G = \infty$, souhlasí to také, protože $\inf \emptyset = \infty$.)

Řekneme, že konečná bodová funkce M je majorantou bodové funkce f (v intervalu $K = \langle a, b \rangle$), jestliže funkce intervalu M^* je majorantou funkce f. Vidíme, že $\overline{\int_K} f \, \mathrm{d}G$ je infimem množiny čísel tvaru $M(b) - M(a)$, kde M je konečná bodová majoranta funkce f; podobná poznámka platí i pro dolní integrál.

Jsou-li f, g bodové funkce v $\langle a, b \rangle$, $x \in \langle a, b \rangle$, pak $\overline{f}(g, x, \langle a, b \rangle)$, event. $\overline{f}(x)$ a pod. značí ovšem $\overline{f^*}(g^*, x, \langle a, b \rangle)$ atd.

Řekneme, že konečná bodová funkce F je neurčitým horním (dolním) integrálem funkce f, je-li funkce intervalu F^* neurčitým horním (dolním) integrálem funkce f.

Je-li konečná bodová funkce F neurčitým horním (dolním) integrálem funkce f v $\langle a, b\rangle$ podle funkce $G = g^*$, pak v každém bodě $c \in (a, b)$, v němž je g spojitá, platí podle věty 81

$$\overline{\lim_{x\to c-}}\, F(x) = F(c) = \underline{\lim_{x\to c+}}\, F(x)$$

$$\left(\text{resp. } \underline{\lim_{x\to c-}}\, F(x) = F(c) = \overline{\lim_{x\to c+}}\, F(x)\right).$$

Je-li zejména F integrálem podle spojité funkce g, je F rovněž spojitá.

89. *Buď g konečná neklesající v $\langle a, b\rangle$ a spojitá zleva v bodě b. Pak k libovolné bodové funkci f v $\langle a, b\rangle$ buď existuje $y \in (a, b)$ tak, že platí $\overline{\int_a^b} f\,dg = \infty$ a pro $x \in (y, b)$ je $\overline{\int_a^x} f\,dg = -\infty$ nebo platí*

$$\overline{\int_a^b} f\,dg = \overline{\lim_{x\to b-}}\, \overline{\int_a^x} f\,dg.$$

Důkaz: Je-li $\overline{\int_a^b} f\,dg \in E_1$, plyne to z 81 (viz též 88).

Je-li $\overline{\int_a^b} f\,dg = -\infty$, existuje ke každému $c \in E_1$ konečná bodová majoranta M, pro niž platí $M(a) = 0$, $M(b) < c$. Kdyby bylo $\overline{\lim_{x\to b-}} M(x) > c$, byla by dolní derivace funkce M podle g v bodě b zleva rovna $-\infty$; je tedy $\overline{\lim_{x\to b-}}\, M(x) \leqq c$ a tedy tím spíše $\overline{\lim_{x\to b-}}\, \overline{\int_a^x} f\,dg \leqq c$; je tedy

$$\lim_{x\to b-} \overline{\int_a^x} f\,dg = -\infty = \overline{\int_a^b} f\,dg.$$

Buď nyní $\overline{\int_a^b} f\,dg = \infty$. Předpokládejme napřed, že je $\overline{\int_a^x} f\,dg \in E_1$ pro každé $x \in (a, b)$. Zvolme

$$a = b_0 < b_1 < b_2 < \ldots,\; b_n \nearrow b.$$

Pro $n = 1, 2, \ldots$ pak existuje bodová majoranta M_n v intervalu $\langle b_{n-1}, b_n\rangle$ tak, že platí

$$M_1(b_0) = 0,\ M_{n-1}(b_{n-1}) = M_n(b_{n-1}),$$

$$M_n(b_n) - M_n(b_{n-1}) < \overline{\int\limits_{b_{n-1}}^{b_n}} f\,\mathrm{d}g + \frac{1}{2^n}.$$

Předpokládejme nyní, že je $\overline{\lim\limits_{x\to b-}} \overline{\int\limits_a^x} f\,\mathrm{d}g < \infty$ a definujme v $\langle a, b\rangle$ funkci M vztahem

$$M(x) = M_n(x) \text{ pro } x \in \langle b_{n-1}, b_n\rangle,\ M(b) = c,$$

kde

$$\overline{\lim\limits_{x\to b-}} \overline{\int\limits_a^x} f\,\mathrm{d}g + 1 < c < \infty.$$

Pro $x \in (a, b)$ je

$$M(x) = (M(x) - M(a) - \overline{\int\limits_a^x} f\,\mathrm{d}g) + \overline{\int\limits_a^x} f\,\mathrm{d}g,$$

tedy $M(x) < \overline{\int\limits_a^x} f\,\mathrm{d}g + 1$, a též $\overline{\lim\limits_{x\to b-}} M(x) < c = M(b)$. Vidíme, že derivace zleva funkce M v bodě b podle funkce g je ∞; je tedy M majorantou funkce f v $\langle a, b\rangle$ a platí $\overline{\int\limits_a^b} f\,\mathrm{d}g \leqq M(b) - M(a) = c < \infty$ — spor.

Je-li nyní pro některé $x \in (a, b)$ $\overline{\int\limits_a^x} f\,\mathrm{d}g = \infty$, je podle 50 $\overline{\int\limits_a^y} f\,\mathrm{d}g = \infty$ pro každé $y \in (x, b)$ a věta zřejmě platí.

Je-li pro každé $x \in (a, b)$ $\overline{\int\limits_a^x} f\,\mathrm{d}g < \infty$, je-li však pro některé $y \in (a, b)$ $\overline{\int\limits_a^y} f\,\mathrm{d}g = -\infty$, je podle 55 pro každé $z \in (y, b)$ $\overline{\int\limits_a^z} f\,\mathrm{d}g = -\infty$ a věta je dokázána.

Poznámka: Obyčejný integrál funkce

$$f(x) = \{x : (1 - x^2)\}$$

v intervalu $\langle -1, 1\rangle$ ukazuje, že první případ věty 89 opravdu může nastat.

90. *Buď g konečná neklesající v $\langle a, b\rangle$ a spojitá zleva v bodě b. Buď f bodová funkce v $\langle a, b\rangle$ taková, že existuje $\int\limits_a^x f\,\mathrm{d}g$ pro každé $x \in (a, b)$; nechť dále existuje*

$$\lim\limits_{x\to b-} \int\limits_a^x f\,\mathrm{d}g = c.$$

Pak platí

$$c = \underline{\int_a^b} f \, \mathrm{d}g = \overline{\int_a^b} f \, \mathrm{d}g.$$

Je-li zejména $c \in E_1$, *existuje též* $\int_a^b f \, \mathrm{d}g$ *a rovná se* c.

(Plyne z věty 89 a z věty „symetrické“.)

91. Pro levý koncový bod intervalu lze ovšem také dokázat větu, obdobnou větě 90. Dokázali jsme, že Perronův integrál je zobecněním vlastního Riemannova integrálu; nyní je patrné, že je zobecněním i nevlastního Riemannova integrálu. (Řekneme, že existuje nevlastní Riemannův integrál $\int_a^b f(x) \, \mathrm{d}x$, jestliže existuje buď $\lim_{x \to b-} R \int_a^x f(x) \, \mathrm{d}x \in E_1$ nebo $\lim_{x \to a+} R \int_x^b f(x) \, \mathrm{d}x \in E_1$ nebo jestliže lze interval $\langle a, b \rangle$ rozdělit na konečný počet takových intervalů.)

92. *Buďte* F, g, h, H *bodové funkce v* $\langle a, b \rangle$, F, g *konečné neklesající*; H *buď neurčitým integrálem funkce* h *podle funkce* g. *Budiž* $H(x) \geqq c$ *pro každé* $x \in \langle a, b \rangle$. *Pak platí*

$$\overline{\int_a^b} Fh \, \mathrm{d}g \leqq [FH]_a^b - c[F]_a^b.^{9)}$$

Důkaz: Pro konstantní funkci F věta zřejmě platí; také jistě platí pro $c = -\infty$. Buď tedy $c > -\infty$ (je ovšem také $c < \infty$). Platí-li nyní věta 92 při daných h, g pro funkce F_1, F_2, platí i pro $F_1 + F_2$, protože $\overline{\int}(F_1 + F_2) \, h \, \mathrm{d}g \leqq \overline{\int} F_1 h \, \mathrm{d}g + \overline{\int} F_2 h \, \mathrm{d}g$. Protože $F(x) = (F(x) - F(a)) + F(a)$, stačí dokázat větu pro funkci F, pro niž platí $F(a) = 0$ (a tedy také $F \geqq 0$).

Buď tedy za tohoto předpokladu M_0 konečná bodová majoranta funkce h; buď $M(x) = M_0(x) - M_0(a) + H(a) - c$. Protože $M_0(x) - M_0(a) \geqq H(x) - H(a)$, je $M(x) \geqq H(x) - H(a) + H(a) - c = H(x) - c \geqq 0$. Dokážeme nyní, že funkce FM je majorantou funkce Fh. Zvolme $y \in \langle a, b \rangle$; buď

$$F(y) = A, \quad P(x) = (F(x) - A) \, M(x), \quad Q(x) = AM(x).$$

Pak je $FM = P + Q$. Pro $x \geqq y$ je $P(x) \geqq 0$, pro $x \leqq y$ je $P(x) \leqq 0$; odtud plyne snadno, že je $\underline{P}(y) \geqq 0$ (derivujeme ovšem podle funkce g). Dále je

$$-\infty \neq \underline{Q}(y) \geqq A \, \underline{M}(y) \geqq F(y) \, h(y);^{10)}$$

---

[9]) Je-li f bodová funkce, pak $[f]_x^y$ znamená jako obvykle $f(y) - f(x)$.

[10]) Pro $A > 0$ je ovšem $\underline{Q}(y) = A \, \underline{M}(y)$; pro $A = 0$ může však být $\underline{Q}(y) = \infty$.

je tedy

$$-\infty \neq \underline{(FM)}(y) \geqq \underline{P}(y) + \underline{Q}(y) \geqq F(y)\,h(y).$$

Odtud plyne

$$\overline{\int_a^b} Fh\,\mathrm{d}g \leqq F(b)\,M(b) = F(b)(M_0(b) - M_0(a) + H(a) - c).$$

Protože však $M_0(b) - M_0(a)$ můžeme volit libovolně blízko k $H(b) - H(a)$, platí též

$$\overline{\int_a^b} Fh\,\mathrm{d}g \leqq F(b)(H(b) - c) = [FH]_a^b - c[F]_a^b$$

(protože $F(a) = 0$). Tím je věta dokázána.

93. *Buďte F, g, h, H bodové funkce v $\langle a, b\rangle$, F, g konečné neklesající; H buď neurčitým integrálem funkce h podle funkce g. Nechť existuje Riemannův integrál $\int_a^b H\mathrm{d}F$. Pak existuje také Perronův integrál $\int_a^b Fh\,dg$ a platí*

$$\int_a^b Fh\,\mathrm{d}g + \int_a^b H\,\mathrm{d}F = [FH]_a^b. \qquad (\alpha)$$

Je-li nadto funkce H spojitá, existuje $\xi \in \langle a, b\rangle$ tak, že

$$\int_a^b Fh\,\mathrm{d}g = F(a)[H]_a^\xi + F(b)[H]_\xi^b. \qquad (\beta)$$

Důkaz: Nechť body $a = t_0 < t_1 < \ldots < t_n = b$ určují dělení $\langle a, b\rangle$; buď $c_i = \inf H(x)$ v $\langle t_{i-1}, t_i\rangle$. Podle 92 platí

$$\overline{\int_{t_{i-1}}^{t_i}} Fh\,\mathrm{d}g \leqq [FH]_{t_{i-1}}^{t_i} - c_i[F]_{t_{i-1}}^{t_i} \text{ pro } i = 1, 2, \ldots, n,$$

tedy též

$$\overline{\int_a^b} Fh\,\mathrm{d}g \leqq [FH]_a^b - \sum_{i=1}^n c_i(F(t_i) - F(t_{i-1})),$$

$$\overline{\int_a^b} Fh\,\mathrm{d}g \leqq [FH]_a^b - R\int_a^b H\,\mathrm{d}F.$$

Přechodem k funkci $(-h)$ zjistíme, že platí

$$\underline{\int_a^b} Fh\,\mathrm{d}g \geqq [FH]_a^b - R\int_a^b H\,\mathrm{d}F;$$

existuje tedy $\int_a^b Fh\,\mathrm{d}g$ a platí zde rovnost.

Buď nyní H spojitá funkce; buď c její minimum, C její maximum.

Protože také funkce $H(x)$. $[F]_a^b$ je spojitá a číslo $\int_a^b H\,\mathrm{d}F$ leží mezi jejím minimem $c[F]_a^b$ a jejím maximem $C[F]_a^b$, existuje podle známé věty $\xi \in \langle a, b\rangle$ tak, že platí

$$H(\xi)[F]_a^b = \int_a^b H\,\mathrm{d}F.$$

Dosazením do (α) dostaneme (β).

Poznámka: Předpoklad o spojitosti funkce H a o existenci Riemannova integrálu $\int_a^b H\,\mathrm{d}F$ můžeme ovšem podle 88 nahradit předpokladem, že funkce g je spojitá. — Vzorec (β) platí, i když je F funkce nerostoucí (přejdeme k funkci $-F$).

94. *Buďte f, g, h bodové funkce v $\langle a, b\rangle$, g spojitá neklesající. Nechť $h \in \mathfrak{P}(G)$, $f \in \mathfrak{P}_A(G)$, kde $G = g^*$; buďte H, F neurčité integrály funkcí h, f. Pak platí*

$$\int_a^b Fh\,\mathrm{d}G + \int_a^b Hf\,\mathrm{d}G = [FH]_a^b.$$

Důkaz: Je-li $f \geqq 0$, plyne věta snadno z vět 93 a 85; pro libovolnou funkci $f \in \mathfrak{P}_A(G)$ dokážeme větu tím, že funkci f rozložíme na součet $f_+ + f_-$.

95. *Buďte F, g bodové funkce v $\langle c, d\rangle$, φ, h v $\langle a, b\rangle$, F, g, h buďte konečné, φ spojitá, $c \leqq \varphi \leqq d$. Buď $t \in \langle a, b\rangle$. Nechť*

$$v \sim F'(g, \varphi(t), \langle c, d\rangle),$$
$$w \sim (g(\varphi))'(h, t, \langle a, b\rangle).$$

Pak platí

$$vw \sim (F(\varphi))'(h, t, \langle a, b\rangle). \qquad (\alpha)$$

Důkaz: Máme dokázat, že platí

$$\lim\{(F(\varphi(t_n)) - F(\varphi(t))) : (h(t_n) - h(t))\} = vw \in E_1, \qquad (\beta)$$

jestliže $t_n \in \langle a, b\rangle$, $t_n \neq t$, $t_n \to t$ a jestliže limita v (β) existuje.

Mějme tedy taková t_n a nechť limita v (β) existuje. Rozeznávejme tyto případy:

a) Od jistého indexu platí $g(\varphi(t_n)) = g(\varphi(t))$. Kdyby bylo v tomto případě $F(\varphi(t_n)) \neq F(\varphi(t))$ pro nekonečně mnoho n, existovala by taková posloupnost $k_1 < k_2 < \ldots$, že pro $x_n = \varphi(t_{k_n})$, $x = \varphi(t)$ by bylo $F(x_n) \neq F(x)$, tedy $x_n \neq x$, $x_n \to x$ (v důsledku spojitosti funkce φ) a konečně

$$\lim\{(F(x_n) - F(x)) : (g(x_n) - g(x))\} = \infty \text{ nebo } -\infty$$

ve sporu se vztahem $v \sim F'(g, x, \langle c, d\rangle)$.

Platí tedy v tomto případě

$$F(\varphi(t_n)) = F(\varphi(t))$$

pro všechna dostatečně velká n a tedy je limita v (β) rovna nule. Pro velká n je pak ovšem $h(t_n) \neq h(t)$ a tedy je také

$$0 = w = \lim\{(g(\varphi(t_n)) - g(\varphi(t))) : (h(t_n) - h(t))\}.$$

Vztah (β) je pro tento případ dokázán.

b) Nechť je pro nekonečně mnoho n $g(\varphi(t_n)) \neq g(\varphi(t))$. Pak můžeme předpokládat, že je $g(\varphi(t_n)) \neq g(\varphi(t))$ pro $n = 1, 2, \ldots$; můžeme totiž takovou posloupnost vybrat. Potom však platí

$$\{F(\varphi(t_n)) - F(\varphi(t))\} : (h(t_n) - h(t)) = V_n W_n,$$

kde

$$\{F(\varphi(t_n)) - F(\varphi(t))\} : \{g(\varphi(t_n)) - g(\varphi(t))\} = V_n,$$
$$\{g(\varphi(t_n)) - g(\varphi(t))\} : (h(t_n) - h(t)) = W_n.$$

Odtud nyní snadno plyne vztah (β).

96. Je-li F neurčitým integrálem funkce f v $\langle a, b\rangle$, je ovšem $\int\limits_a^b f = F(b) - F(a) = [F]_a^b$. Abychom zachovali platnost tohoto vztahu, definujeme

$$\int\limits_x^x f = F(x) - F(x) = 0$$

a pro $y < x$

$$\int\limits_x^y f = F(y) - F(x) = -(F(x) - F(y)) = -\int\limits_y^x f.$$

97. *Buďte f, g bodové funkce v $\langle c, d\rangle$, φ, h, k v $\langle a, b\rangle$; g, h buďte konečné neklesající, φ spojitá, $c \leq \varphi \leq d$. Buď F neurčitým Newtonovým integrálem funkce f podle funkce g; $g(\varphi)$ buď neurčitým Newtonovým (Knichalovým) integrálem funkce k podle funkce h. Pak je $F(\varphi)$ neurčitým Newtonovým (Knichalovým) integrálem funkce $f(\varphi) . k$ podle funkce h, zejména tedy platí*

$$\int\limits_{\varphi(a)}^{\varphi(b)} f \, \mathrm{d}g = \int\limits_a^b f(\varphi) \, . \, k \, \mathrm{d}h.$$

Důkaz: Je-li $g(\varphi)$ Newtonovým integrálem, plyne věta 97 ihned z věty 95. Buď nyní $g(\varphi)$ Knichalovým integrálem funkce k; nechť není $k(t) \sim (g(\varphi))'(t)$. Pak jsou h, $g(\varphi)$ spojité v bodě t; nechť $\varphi(t) = x$. Protože je buď $\underline{F}(x) = \overline{F}(x) \in E_1$ nebo $\overline{F}(x) = -\infty$, $\underline{F}(x) = \infty$, existuje ke každé posloupnosti $x_n \to x$, $x_n \in \langle c, d\rangle$, číslo $A \in E_1$ tak, že

$$|F(x_n) - F(x)| \leq A|g(x_n) - g(x)|.$$

Pro $t_n \to t$ odtud plyne, že. $F(\varphi(t_n)) \to F(\varphi(t))$. Je tedy $F(\varphi)$ opravdu Knichalovým integrálem.

Poznámka: Na první pohled by se mohlo zdát, že můžeme ve větě 97 nahradit předpoklad, že F je Newtonovým integrálem, předpokladem, že je F Knichalovým integrálem, chceme-li pouze dokázat, že $F(\varphi)$ je Knichalovým integrálem. Tento úsudek by však byl nesprávný; není-li pro některé x $f(x) \sim F'(x)$, může se stát, že pro nespočetně mnoho t je $\varphi(t) = x$ a pro tato t pak nemusí být $f(\varphi(t)) \,.\, k(t) \sim (F(\varphi))'(t)$.

Lze na př. v $\langle a, b\rangle$ sestrojit funkci φ, která má spojitou derivaci a pro niž je $0 \leqq \varphi \leqq 1$ tak, že neexistuje ani Perronův integrál $\int\limits_a^b (1 : \sqrt{\varphi(t)})\,.$ $.\,\varphi'(t)\,dt$, ač funkce $1 : \sqrt{x}$ má v $\langle 0, 1\rangle$ zřejmě Knichalův integrál. (Pro srovnání s větou 97 bychom kladli $f(x) = 1 : \sqrt{x}$, $\langle c, d\rangle = \langle 0, 1\rangle$, $g(x) = h(x) = x$, $k(x) = \varphi'(x)$.) Tato funkce φ ovšem nabývá hodnoty 0 v nespočetně mnoha bodech.

Přece však můžeme větu 97 značně zobecnit.

Napřed zavedeme některá označení. Buď $\emptyset \neq A \subset E_1$. Množinu A můžeme rozdělit na disjunktní části tak, že dva její body x, y dáme do téže části, když a jen když celý interval $\langle x, y\rangle$ (resp. $\langle y, x\rangle$) je částí množiny A. (Podrobněji řečeno: Každému $x \in A$ přiřadíme množinu $A_x \subset A$, obsahující bod x a všechna y uvedené vlastnosti. Snadno se zjistí, že každé dvě množiny A_{x_1}, A_{x_2} jsou buď totožné nebo disjunktní.) Takto vzniklým částem říkáme komponenty množiny A. Snadno nahlédneme, že každá komponenta je buď jednobodová množina nebo interval (zde musíme ovšem připustit všechny druhy intervalů).

Dále značíme

$$\lim_{x \to t+} f(x) = f(t+), \quad \lim_{x \to t-} f(x) = f(t-).$$

98. *Nechť funkce f, g, h, k, φ mají týž význam jako ve větě 97. Buď F neurčitým Knichalovým integrálem funkce f podle funkce g; $g(\varphi)$ buď neurčitým Knichalovým integrálem funkce k podle funkce h. Buďte $x_1, x_2, \ldots$ ty body, kde neplatí $f(x) \sim F'(x)$; buď A_i množina těch t, pro něž platí $\varphi(t) = x_i$ $(i = 1, 2, \ldots)$. Předpokládejme, že každá z množin A_i má jen spočetně mnoho komponent a že pro každé t z množiny*

$$A = \sum_{i=1}^{\infty} A_i,$$

pro něž $a < t < b$, platí

$$\text{buď } h(t-) = h(t) = h(t+) \text{ nebo } h(t-) < h(t) < h(t+).$$

Pak je funkce $F(\varphi)$ neurčitým Knichalovým integrálem funkce $f(\varphi)\,.\,k$ podle funkce h.

Důkaz: Jestliže platí

$$f(\varphi(t)) \sim F'(\varphi(t)) \tag{α}$$

a zároveň

$$k(t) \sim (g(\varphi))'(t), \tag{β}$$

platí podle 95 také

$$f(\varphi(t))\, k(t) \sim (F(\varphi))'(t). \tag{γ}$$

Množina $A = \sum_{i=1}^{\infty} A_i$ je právě množinou těch t, pro něž neplatí (α). Buď B (resp. C) množina těch t, kde neplatí (β) (resp. (γ)).

Pro $t \in A$ jsou funkce F, g spojité v bodě $\varphi(t)$, tedy jsou funkce $F(\varphi)$, $g(\varphi)$ spojité v bodě t.

Je-li $t \in A$ a není-li funkce h spojitá v bodě t, platí tedy

$$\lim_{x \to t}\{(F(\varphi(x)) - F(\varphi(t))) : (h(x) - h(t))\} = \\ = 0 \sim (F(\varphi))'(t).$$

Pak ovšem platí (β); pro funkci $g(\varphi)$ dostáváme tak podobně

$$\lim_{x \to t}\{(g(\varphi(x)) - g(\varphi(t)))\} : (h(x) - h(t)) = \\ = 0 = k(t) \sim (g(\varphi))'(t).$$

Odtud plyne ihned, že v tomto bodě t platí (γ). Vidíme, že v každém bodě $t \in AC$ je funkce h spojitá.

Pro $t \in B - A$ jsou funkce $F(\varphi)$, h spojité podle důkazu věty 97. Protože $C \subset A + B = A + (B - A)$, $C \subset AC + (B - A)$, vidíme, že v každém bodě množiny C jsou obě funkce $F(\varphi)$, h spojité.

Zvolme nyní některou z množin A_i a rozdělme ji na části A_i', A_i'' tak, že do množiny A_i' dáme ty body množiny A, které leží uvnitř některé z jejích komponent, a do množiny A_i'' dáme ostatní body množiny A, tedy koncové body jejích intervalových komponent (ze spojitosti funkce φ plyne, že takový bod vždy k množině A_i patří) a prvky jejích jednobodových komponent.

Množina A_i'' je ovšem spočetná. Dokážeme, že v bodech množiny $A_i' - B$ platí (γ) neboli že

$$(A_i' - B)\, C = \emptyset$$

a tedy

$$(A_i - B)\, C = ((A_i' - B) + (A_i'' - B))\, C = (A_i'' - B)\, C.$$

Zvolíme-li totiž $t \in A_i' - B$, je v jistém okolí bodu t funkce φ konstantní, tedy jsou tam i funkce $F(\varphi)$, $g(\varphi)$ konstantní a platí tedy podle chování funkce h buď $\overline{F(\varphi)}(t) = \underline{F(\varphi)}(t) = \overline{g(\varphi)}(t) = \underline{g(\varphi)}(t) = k(t) = 0$ nebo $\overline{F(\varphi)}(t) = -\infty$, $\underline{F(\varphi)}(t) = \infty$; v obou případech platí (γ).

Odtud plyne, že i množina

$$C = CB + C(A - B) = CB + C\sum_{i=1}^{\infty}(A_i - B) = CB + \sum_{i=1}^{\infty} C(A_i'' - B) \subset$$
$$\subset B + \sum_{i=1}^{\infty} A_i''$$

je spočetná.

Tím je věta dokázána.

Poznámka: Při použití vět 97, resp. 98 lze snadno udělat chybu i v jednoduchém případě. Pro obyčejné Newtonovy integrály má příslušná formule tvar

$$\int_{\varphi(a)}^{\varphi(b)} f(x)\,\mathrm{d}x = \int_a^b f(\varphi(t))\,\varphi'(t)\,\mathrm{d}t.$$

Tato formule se snadno pamatuje takto: Zavedeme substituci $x = \varphi(t)$; pak platí $\frac{\mathrm{d}x}{\mathrm{d}t} = \varphi'(t)$ neboli $\mathrm{d}x = \varphi'(t)\,\mathrm{d}t$; mezím $t = a$, $t = b$ odpovídají meze $x = \varphi(a)$, $x = \varphi(b)$; odtud pak formuli snadno dostaneme.

Není však radno této „úvahy" používat; může se totiž snadno stát, že píšeme, aniž si to uvědomíme, $\sqrt{a^2} = a$ místo $\sqrt{a^2} = |a|$ nebo že děláme substituci pomocí nespojité funkce a pod. Podáme dva příklady této „úvahy".

Substitucí $x = t^2$ převedeme integrál libovolné funkce f proměnné t v intervalu $\langle -1, 1\rangle$ na integrál od 1 do 1 (je $\varphi(-1) = \varphi(1) = 1$) a dostaneme tedy nulu.

Substitucí $x = \operatorname{tg}\frac{1}{2}t$ převedeme integrál funkce $R(\sin t, \cos t)$ v intervalu $\langle 0, 2\pi\rangle$ na integrál od 0 do 0 a dostaneme opět nulu; na př. $\int_0^{2\pi} 1\,\mathrm{d}t = 2\pi = \int_0^0 \ldots = 0$.

99. Buď $a \in E_1$; funkce f, g buďte definovány v $\langle a, \infty)$, g buď konečná neklesající. Existuje-li $\int_a^b f\,\mathrm{d}g$ pro každé $b > a$ a existuje-li

$$\lim_{b\to\infty} \int_a^b f\,\mathrm{d}g = A \in E_1,$$

řekneme, že existuje integrál funkce f podle funkce g v intervalu $\langle a, \infty)$ a píšeme

$$A = \int_a^\infty f\,\mathrm{d}g.$$

Podobně definujeme

$$\int_{-\infty}^{a} f \, dg.$$

Jsou-li f, g definovány v $(-\infty, \infty)$ a existují-li obě vlastní limity

$$A_1 = \lim_{b \to \infty} \int_0^b f \, dg, \quad A_2 = \lim_{c \to -\infty} \int_c^0 f \, dg,$$

řekneme, že existuje integrál funkce f podle funkce g v intervalu $(-\infty, \infty)$ a píšeme

$$A_1 + A_2 = \int_{-\infty}^{\infty} f \, dg.$$

Čtenář snadno dokáže věty, obdobné větám 48, 66, 67, 68, 69, 72, 93, 94, 97, 98 i pro integrály typu $\int_a^{\infty}$ atd.

Cvičení 1. Buď g neklesající konečná v $\langle 0, a \rangle$. Zjistěte geometrický význam $\int_0^a x \, dg(x)$. (Lze použít věty 93 pro $F = g$, $h = 1$.)

Cvičení 2. Nechť $g(x) = 0$ pro $x \leq 0$, $g(x) = 1$ pro $x > 0$, $f_1(x) = f_2(x) = 1$ pro $x < 0$, $f_1(0) = 0$, $f_2(0) = 1$, $f_1(x) = f_2(x) = 0$ pro $x > 0$. Dokažte, že existuje $R \int_{-1}^{1} f_1 \, dg$, ale že existují libovolně jemná dělení ϑ intervalu $\langle -1, 1 \rangle$, pro něž je $S(f_1, \vartheta) = 1$, $s(f_1, \vartheta) = 0$. Dále ukažte, že existuje (Perronův) $\int_{-1}^{1} f_2 \, dg = 1$, ale neexistuje $R \int_{-1}^{1} f_2 \, dg$.

Cvičení 3. Buď $F(x) = \sin \frac{1}{x}$; buď $f(0) = 0$, $f(x) = F'(x)$ pro $x \neq 0$. Vypočtěte $\underline{\int_0^a} f(x) \, dx$, $\overline{\int_0^a} f(x) \, dx$ na př. pro $a = \frac{1}{\pi}$. (Podle věty 89.)

Cvičení 4. Dokažte, že platí $\int_K f \, dG = 0$, kde $K = \langle 0, 1 \rangle \times \langle 0, 1 \rangle$, $f(0, 0) = 0$, pro $[x, y] \neq [0, 0]$ je $f(x, y) = (x - y) : (x + y)^2$; G je objem. (Dokažte, že funkce intervalu F, určená pro $I = \langle a, b \rangle \times \langle c, d \rangle$ vztahem $F(I) = \int_a^b (\int_c^d f(x, y) \, dy) \, dx$, je Knichalovým integrálem funkce f, a použijte věty 78.)

Cvičení 5. Dokažte, že neexistuje $\int_K f \, dG$, kde $K = \langle 0, 1 \rangle \times \langle 0, 1 \rangle$, $f(0, 0) = 0$, pro $[x, y] \neq [0, 0]$ je $f(x, y) = (x - y) : (x + y)^3$; G je objem. (Ukažte, že funkce intervalu F, určená vztahem $F(I) = \int_a^b (\int_c^d f(x, y) \, dy) \, dx$ pro $I = \langle a, b \rangle \times \langle c, d \rangle$, není slabě spojitá v bodě $[0, 0]$; integrály $\int_0^1 (\int_0^1 f(x, y) \, dy) \, dx$, $\int_0^1 (\int_0^1 f(x, y) \, dx) \, dy$ sice existují, ale mají různé hodnoty.)

Cvičení 6. Buď G konečná nezáporná aditivní funkce v intervalu K; buď G slabě spojitá v každém bodě $x \in K$. Nechť omezená bodová funkce f má v K jen spočetně mnoho bodů nespojitosti. Pak má f v K Knichalův integrál. Je-li funkce f pouze zdola omezená, pak $f \in \mathfrak{P}_B(G, K)$. — Jsou-li g, h bodové funkce v K takové, že množina těch $x \in K$, kde $g(x) \neq h(x)$, je spočetná, pak $\int_K g \, dG = \int_K h \, dG$.

Cvičení 7. Jestliže existuje $\int_{-\pi}^{\pi} f(x) \, dx$, můžeme utvořit řadu

$$\tfrac{1}{2}a_0 + \sum_{n=1}^{\infty} (a_n \cos nx + b_n \sin nx),$$

kde $a_n = \dfrac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} f(x) \cos nx \, dx \ (n = 0, 1, \ldots)$, $b_n = \dfrac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} f(x) \sin nx \, dx \ (n = 1, 2, \ldots)$. (Řada je utvořena jen formálně; nemluvíme o její konvergenci.) Tato řada se nazývá Fourierovou řadou, příslušnou k funkci f. Dokažte, že v případě $a_0 = 0$ dostaneme (při vhodné volbě „integračních konstant") Fourierovu řadu příslušnou k neurčitému integrálu funkce f tak, že Fourierovu řadu funkce f integrujeme člen po členu. (Použijte věty 94.)

Cvičení 8. Nechť $a_n \in E_1$ $(n = 1, 2, \ldots)$; nechť ke každému $\varepsilon > 0$ existuje, takové p, že pro každou dvojici indexů m, n, kde $m > p$, $n > p$, platí $|a_m - a_n| < \varepsilon$. Pak je posloupnost $\{a_n\}_{n=1}^{\infty}$ konvergentní. (Podle věty 11 existuje vybraná posloupnost s limitou; zjistíme snadno, že tato limita je konečná a že je to limita i původní posloupnosti.)

Cvičení 9. Buď funkce f definována v $\langle a, \infty)$. Pak existuje $\lim\limits_{x \to \infty} f(x) \in E_1$, α) když a jen když každá posloupnost $\{f(a_n)\}$, kde $a_n \to \infty$, je konvergentní, β) když a jen když ke každému $\varepsilon > 0$ existuje takové A, že pro $x > A$, $y > A$ platí vždy $|f(x) - f(y)| < \varepsilon$.

Cvičení 10. Buďte f, g omezené v $(-\infty, \infty)$, g buď neklesající. Nechť existuje $\int_a^b f \, dg$ pro každou dvojici $a, b \in E_1$. Pak existuje $\int_{-\infty}^{\infty} f \, dg$.

Cvičení 11. Buďte funkce f, g, h definovány v $\langle a, \infty)$; f, g buďte konečné, f omezená monotonní, g spojitá neklesající. Buď funkce H v $\langle a, \infty)$ neurčitým integrálem funkce h podle funkce g. Jestliže buď je funkce H omezená a $\lim\limits_{x \to \infty} f(x) = 0$ nebo existuje $\int_a^{\infty} h \, dg$, pak existuje také $\int_a^{\infty} fh \, dg$. (Použijte cvičení 9 a věty 93.)

Cvičení 12. Dokažte, že existuje $\int_0^{\infty} \dfrac{\sin x}{x} \, dx$, ale neexistuje $\int_0^{\infty} \dfrac{|\sin x|}{x} \, dx$. (V prvním případě lze užít cvič. 11, v druhém případě odhadu $\dfrac{|\sin x|}{x} \geqq \dfrac{\sin^2 x}{x} = \dfrac{1 - \cos 2x}{2x}$.)

Cvičení 13. Ukažte na příkladě funkcí f, g, kde $f(0) = g(0) = 0$, $x \neq 0 \Rightarrow f(x) = x^2 \sin \dfrac{1}{x^4}$, $g(x) = x^2 \cos \dfrac{1}{x^4}$, že formule

$$\int_a^b f'(x) \, g(x) \, dx + \int_a^b f(x) \, g'(x) \, dx = [f(x) \, g(x)]_a^b$$

nemusí mít smysl, ani když v každém bodě existují vlastní derivace. (Zde je $\int_0^1 f'(x) \cdot g(x)\, dx = -\infty$, $\int_0^1 f(x)\, g'(x) = \infty$, jak se snadno zjistí vhodnou substitucí.)

Cvičení 14. Dokažte, že množina všech posloupností, jejichž členové jsou nuly a jedničky, není spočetná. (Kdyby byla, sestavili bychom posloupnost $P_1, P_2, \dots$ všech takových posloupností; je-li však $P_i = \{a_1^{(i)}, a_2^{(i)}, a_3^{(i)}, \dots\}$, pak posloupnost $P = \{b_1, b_2, b_3, \dots\}$, kde $b_i = 1 - a_i^{(i)}$, je různá ode všech P_i.)

Cvičení 15. Buď D_1 množina, vzniklá z $\langle 0, 1\rangle$ odstraněním otevřené prostřední třetiny; D_1 je tedy sjednocením dvou intervalů $\langle 0, \frac{1}{3}\rangle$ a $\langle \frac{2}{3}, 1\rangle$. Buď D_2 množina, která vznikne odstraněním prostředních třetin z obou intervalů množiny D_1; D_2 je tedy sjednocením čtyř intervalů. Tak postupujme dále; obecně buď D_n sjednocení systému 2^n uzavřených intervalů, který vznikne tím, že z každého z 2^{n-1} intervalů množiny D_{n-1} odstraníme otevřenou prostřední třetinu. Buď $D = \prod_{n=1}^{\infty} D_n$. Množina D se nazývá Cantorovo diskontinuum. Dokažte, že D není spočetná. (Intervaly z D_1 očíslujeme (0), (1); intervaly z D_2 (0, 0), (0, 1), (1, 0), (1, 1); intervaly z D_3 očíslujeme (0, 0, 0), (0, 0, 1), ..., (1, 1, 1) atd.[11]) Každé posloupnosti $\{a_n\}_{n=1}^{\infty}$, kde $a_n = 0$ nebo $a_n = 1$, můžeme tedy přiřadit posloupnost intervalů s indexy (a_1), (a_1, a_2), (a_1, a_2, a_3), ... a také průnik této posloupnosti. Tak je každé posloupnosti z nul a jedniček přiřazen jistý bod z D a zřejmě různým posloupnostem jsou přiřazeny různé body.)

Cvičení 16. Je-li $A \subset E_1$, nazveme charakteristickou funkcí množiny A funkci c_A, určenou vztahy $c_A(x) = 0$ pro $x \in E_1 - A$, $c_A(x) = 1$ pro $x \in A$. Je-li A omezená, $a \leq x \leq b$ pro $x \in A$, nazveme čísla $\overline{\int_a^b} c_A(x)\, dx$, $\underline{\int_a^b} c_A(x)\, dx$ horní, resp. dolní měrou množiny A. Existuje-li $\int_a^b c_A(x)\, dx$, řekneme, že množina A je měřitelná. Existuje-li dokonce Riemannův integrál $R\int_a^b c_A(x)\, dx$, řekneme, že množina A je jordanovsky měřitelná (má Jordanovu míru). Snadno se zjistí, že interval $\langle u, v\rangle$ má Jordanovu míru $v - u$. Dokažte, že Cantorovo diskontinuum D má Jordanovu míru 0. Dále ukažte, že funkce c_D nemá Knichalův integrál přes to, že má Riemannův integrál. (Součet délek všech intervalů z D_n je roven $(\frac{2}{3})^n$, tedy $R\int_0^1 c_D(x)\, dx \leq$ $\leq (\frac{2}{3})^n$ pro $n = 1, 2, \dots$)

Cvičení 17. Buď A množina všech racionálních čísel v intervalu $\langle 0, 1\rangle$. Dokažte, že funkce c_A má v tomto intervalu Knichalův integrál, ale nemá Riemannův integrál (vzhledem k funkci $g(x) = x$).

Cvičení 18. Jsou-li $A_1 \supset A_2 \supset A_3 \dots$ měřitelné množiny v $\langle 0, 1\rangle$, je též $\prod_{n=1}^{\infty} A_n$ měřitelná množina a její míra je rovna limitě posloupnosti měr množin A_n. Tvoříme-li nyní množiny $D_1, D_2, \dots$ podobně jako ve cvičení 15, ale tak, že při tvoření množiny D_n odstraníme z každého z intervalů množiny D_{n-1} pouze prostřední část o délce $\frac{2}{6^n}$, má množina $D = \prod_{n=1}^{\infty} D_n$ míru $\frac{1}{2}$. Sestavme „vymazané" části v posloupnost $\{I_1, I_2, I_3, \dots\}$ a definujme v intervalu $\langle 0, 1\rangle$ funkci f tímto předpisem:

---

[11]) Při číslování postupujeme vždy „od leva do prava".

Na množině D buď $f(x) = 0$. Je-li nyní $I_n = \langle a_n, b_n\rangle$, $3d_n = b_n - a_n$, $x \in (a_n, a_n + d_n\rangle$, buď $f(x) = (x - a_n)^2 \sin \frac{1}{x - a_n}$, pro $x \in \langle b_n - d_n, b_n)$ buď $f(x) = (b_n - x)^2 \sin \frac{1}{b_n - x}$; v intervalu $\langle a_n + d_n, b_n - d_n\rangle$ pak doplníme f tak, aby platilo pro každé $x \in (a_n, b_n)$ jednak $|f'(x)| < 2$, jednak $|f(x)| \leqq \min((x - a_n)^2, (b_n - x)^2)$.

Dokažte, že funkce f má v každém bodě intervalu $\langle 0, 1\rangle$ derivaci (v krajních bodech zprava a zleva) a že platí pro každé $x \in \langle 0, 1\rangle$ $|f'(x)| < 2$; pro $x \in D$ je $f'(x) = 0$, ale $\overline{\lim_{t\to x}} f'(t) = 1$, $\underline{\lim_{t\to x}} f'(t) = -1$. Funkce f' má tedy v $\langle 0, 1\rangle$ Newtonův integrál. Je-li však interval J částí $\langle 0, 1\rangle$ a je-li $JD \neq 0$, je $\sup_{x \in J} f'(x) \geqq 1$, $\inf_{x \in J} f'(x) \leqq -1$. Je-li nyní ϑ libovolné dělení intervalu $\langle 0, 1\rangle$, je součet délek všech intervalů $J \in \vartheta$, pro něž $JD \neq 0$, vždy aspoň $\frac{1}{2}$ (jinak by byla míra D menší než $\frac{1}{2}$); odtud plyne, že je $S(f', \vartheta) \geqq 1 + s(f', \vartheta)$ (viz 60) a tedy funkce f' nemá Riemannův integrál. Protože $f'(x) = \lim n(f(x + \frac{1}{n}) - f(x))$ (pro $x < 1$), máme zároveň příklad omezené funkce první třídy, která nemá Riemannův integrál.

Cvičení 19. Je-li $f \in \mathfrak{P}_A(G, K)$, řekneme, že funkce f má v K Lebesgueův integrál (vzhledem k funkci G). Buď $g(0) = 0$, $g(x) = x^2 \sin \frac{1}{x^2}$ pro $x \neq 0$. Ukažte, že všude existuje $g'(x)$ (je $g'(0) = 0$) a že funkce g' nemá v $\langle 0, 1\rangle$ (obyčejný) Lebesgueův integrál (je $\int_0^1 |g'(x)|\, dx = \infty$). Funkce g' má ovšem v intervalu $\langle 0, 1\rangle$ Newtonův a nevlastní Riemannův integrál. Je-li f funkce, sestrojená ve cvičení 18, pak funkce $f' + g'$ nemá v intervalu $\langle 0, 1\rangle$ ani Riemannův (vlastní ani nevlastní) ani Lebesgueův integrál (a má ovšem Newtonův integrál).

Cvičení 20. Buď g konečná neklesající v $\langle a, b\rangle$; buďte f, h konečné nezáporné bodové funkce v $\langle a, b\rangle$, h buď neklesající. Pak platí (píšeme $\underline{f}(x)$ místo $\underline{f}(g, x, \langle a, b\rangle)$ atd.) $(\underline{fh})(x) \geqq \underline{f}(x)\, h(x)$ pro každé $x \in \langle a, b\rangle$. (Viz důkaz věty 92.)

Cvičení 21. Řekneme, že funkce f má v intervalu $\langle a, b\rangle$ vlastnost V, je-li tam konečná, existuje-li $f(x+)$, $f(x-)$ a platí-li $f(x-) \leqq f(x) \leqq f(x+)$ pro každé $x \in \langle a, b\rangle$ (klademe $f(a-) = f(a)$, $f(b+) = f(b)$). Dokažte: Je-li g konečná neklesající v $\langle a, b\rangle$ a mají-li **nezáporné** funkce f, h v $\langle a, b\rangle$ vlastnost V, platí pro každé $x \in \langle a, b\rangle$ ($\underline{f}(x)$ značí opět $\underline{f}(g, x, \langle a, b\rangle)$ atd.)

$$(\underline{fh})(x) \geqq \underline{f}(x)\, h(x) + f(x)\, \underline{h}(x).$$

(Návod: Dokažte napřed, že platí $(\underline{fh})(g, x, \langle x, b\rangle) \geqq \underline{f}(x)\, h(x) + f(x)\, \underline{h}(x)$. Rozeznávejte případ, kdy některá z funkcí f, h je spojitá zprava a případ, kdy platí zároveň $f(x) < f(x+)$, $h(x) < h(x+)$. Srovnejte s výsledkem cvič. 20.)

Cvičení 22. Buď g **spojitá** neklesající v $\langle a, b\rangle$; nechť $f \in \mathfrak{P}(g, \langle a, b\rangle)$. Buď M bodová majoranta funkce f vzhledem ke g. Pak má M vlastnost V ze cvič. 21.

Cvičení 23. Buď g spojitá neklesající v $\langle a, b\rangle$. Nechť $f, h \in \mathfrak{P}(g, \langle a, b\rangle)$; buďte F, H jejich neurčité integrály. Pak je $Fh + Hf \in \mathfrak{P}$ a platí

$$\int_a^b (Fh + Hf) = [FH]_a^b.$$

Zejména je tedy součin dvou (bodových) neurčitých integrálů opět neurčitým integrálem.

(Návod: Předpokládejme napřed $0 \leqq F \leqq 1$, $0 \leqq H \leqq 1$. Buďte M, N majoranty, m, n minoranty funkcí f, h; nechť $M(a) = m(a) = F(a)$, $N(a) = n(a) = H(a)$. Budiž $\Phi = MN + M(H - n) + N(F - m) + (M - m)(1 - n) + (N - n)(1 - m)$. Ze cvičení 20 až 22 plyne $\underline{\Phi} \geqq \underline{M}N + M\underline{N} + \underline{M}(H - n) + \underline{N}(F - m) - \overline{n}(M - m) - \overline{m}(N - n) = (\underline{M} - \overline{m})(N - n) + (\underline{N} - \overline{n})(M - m) + \underline{M}H + \underline{N}F \geqq \underline{M}H + \underline{N}F \geqq fH + hF$; tedy je Φ majorantou k $Fh + Hf$. Avšak $\inf(\Phi(b) - \Phi(a)) = [FH]_a^b$; platí tedy $[FH]_a^b \geqq \overline{\int_a^b} (Fh + Hf)$. Funkce $F^* = 1 - F$ je neurčitým integrálem funkce $f^* = -f$ a je $0 \leqq F^* \leqq 1$; platí tedy také $[F^*H]_a^b \geqq \overline{\int_a^b} (F^*h + Hf^*)$. Odtud plyne $-[FH]_a^b = -\int_a^b h + [H]_a^b - [FH]_a^b = \overline{\int_a^b} (-h) + [F^*H]_a^b \geqq \overline{\int_a^b} (-h) + \overline{\int_a^b} (F^*h + Hf^*) \geqq \overline{\int_a^b} (-h + (1 - F)\, h - Hf) = \overline{\int_a^b} (-Fh - Hf) = -\underline{\int_a^b} (Fh + Hf)$, tedy $[FH]_a^b \leqq \underline{\int_a^b} (\ldots)$, $[FH]_a^b = \int_a^b (\ldots)$. Předpoklad $0 \leqq F \leqq 1$, $0 \leqq H \leqq 1$ se nyní snadno odstraní. — Srovnejte tento výsledek s větou 94 a se cvič. 13.)

Pokračování.